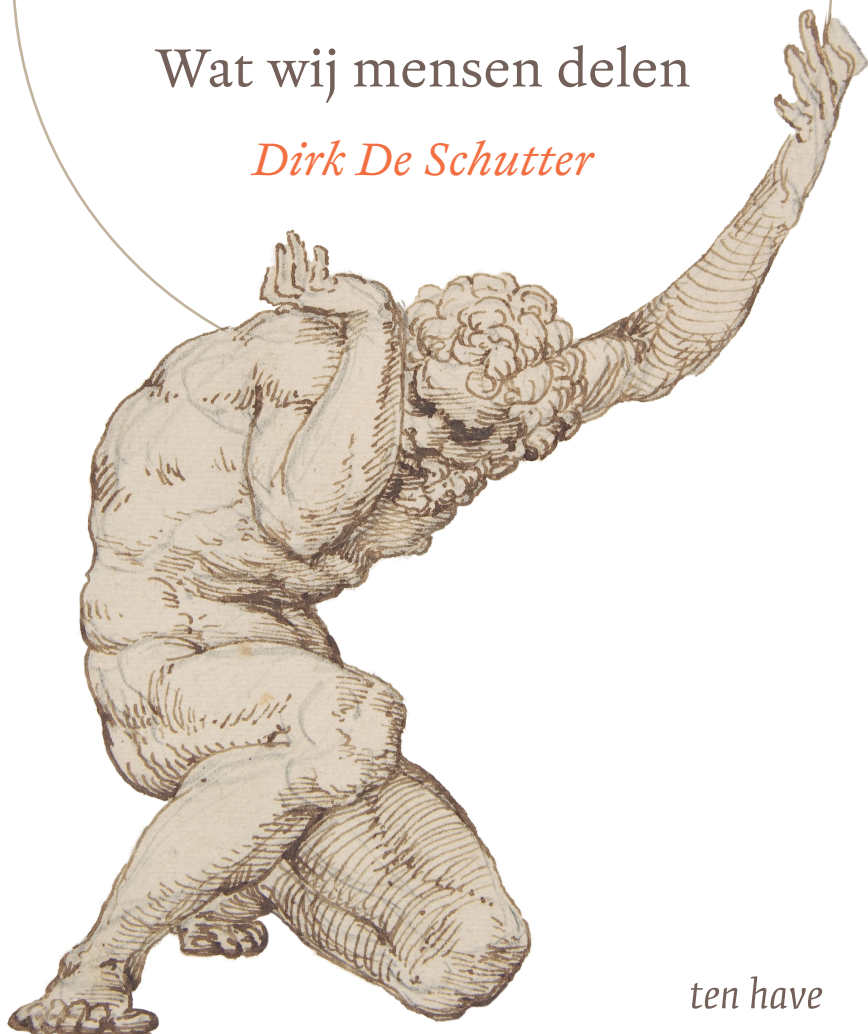

DE WERELD ALS INZET

Wat wij mensen delen

Dirk De Schutter

ten have

De wereld als inzet

WAT WIJ MENSEN DELEN

DIRK DE SCHUTTER

th ten have

Inhoud

Inleiding 7

1. Over domheid 11

2. Over het zelf en de ander 49

3. Over de wet 79

4. Over de doodstraf 105

Dankwoord 151

Bibliografie 153

Over het zelf en de ander

1.

‘Ethiek’ is afgeleid van het Griekse woord *êthos* (ἦθος), dat volgens het woordenboek de betekenis heeft van ‘woonplaats’ en ‘gewoonte’. De etymologie van het woord is onzeker. Volgens sommigen, zoals Michel Bréal, is het niet meer dan de samenstelling van het achtervoegsel *-thos*, waarvan we varianten terugvinden in het Nederlandse ‘-te’ (van bijvoorbeeld ‘diep-te’) en het Engelse *-th* (van bijvoorbeeld *dep-th*), met het pronominale *ê*, dat verwant is met het in de Indo-Europese talen verspreide reflexivum *se*, waartoe het Latijnse *se* en *suus* behoren, en verder het Duitse *sich* en het Nederlandse *zich*. ‘Le terme éthos signifie donc simplement et littéralement “sêité”¹.’ Of in het Nederlands: zich-te.

De hier aangehaalde controversiële etymologie

suggereert dus dat de ethiek de aandacht richt op het 'zich' of het 'zelf'. Dat is des te merkwaardiger, omdat de ethiek als filosofische discipline toch geacht wordt principes te formuleren voor de manier waarop wij anderen behandelen. Maar blijkbaar neemt de ethiek steevast het eigen zelf niet alleen als vertrekpunt, maar ook als maatstaf. Dat komt op de meest ondubbelzinnige manier tot uiting in de twee ethische grondprincipes van de westerse cultuur, die respectievelijk door het Joodse monotheïsme en de Griekse filosofie werden overgeleverd.

2.

Om het ontstaan van de Griekse filosofie te vertellen, grijpt men vaak terug naar de beroemde inscriptie in het fronton van de tempel in Delphi: *gnôthi sauton*, 'ken uzelf'. Volgens dit klassieke verhaal begint filosofie met het verlangen om zichzelf te kennen. Dit beginsel is uitgewerkt tot een filosofisch systeem, waarbinnen de epistemologie of kennisleer een belangrijke rol speelt. Maar: heeft de spreuk 'ken uzelf', neergeschreven in wat als de navel van de wereld beschouwd werd, een louter epistemologische betekenis? Dat is de vraag van Michel Foucault, die de laatste jaren van zijn (te korte) leven aan het Collège de France intensief lesgegeven heeft over de levenskunst in de Grieks-Romein-

se wereld, zowel van voor onze jaartelling als van de christelijke era. Foucault onderschrijft de klassieke visie dat de filosofie aansluiting zocht bij een in Griekenland bestaande traditie die de aloude regel ‘ken uzelf’ in ere hield, maar hij wijst er met aandrang op dat die regel geen louter epistemologische betekenis had. ‘Ken uzelf’ deed zijn intrede in de filosofie met de figuur van Socrates, die zich niet primair om epistemologie bekommerde, maar eerder om het ethisch-politieke. De regel is van meet af aan opgenomen in een breed programma dat een algehele *zorg voor het zelf* beoogt, en dat gebruikt als vertrekpunt voor *ethische* beschouwingen: ‘Le *gnôthi sauton* apparaît dans le cadre plus général de l’*epimeleia heautou* (souci de soi-même). (...) c’est dans une sorte de subordination par rapport au précepte du souci de soi que se formule la règle “connais-toi toi-même”²

Foucault stelt dat deze zorg voor het zelf de Grieks-Romeinse wereld gedurende ongeveer duizend jaar heeft beziggehouden, van Socrates in de vijfde eeuw voor Christus tot Gregorius van Nyssa in de vierde eeuw na Christus, en dus de brug vormt tussen de vroeg-Griekse cultuur, de filosofieën van Plato en Aristoteles, de stoïcijnen, de cynici en de epicuristen uit de hellenistische periode, en de christelijke theologen.

Wat de zorg voor het zelf precies inhoudt, vormt

eveneens de inzet van Socrates' apologie. In wat een van de meest dramatische passages uit zijn verdedigingsrede kan worden genoemd, wijst Socrates zijn voorwaardelijke invrijheidstelling af. Hij wijst de voorwaarde dat hij moet stoppen met zich aan de filosofie te wijden af en riposteert dat hij Athene een grote dienst bewezen heeft met zijn filosofisch onderzoek, waarbij hij de inwoners van de stad vraagt wat ze onder de zorg voor het zelf verstaan. Hij wijst hen erop dat ze zorgen voor hun lichaam en hun maatschappelijke status en hun persoonlijke eigendom, maar hun ziel verwaarlozen: 'het zelf', waarvoor moet worden gezorgd, aldus Socrates, is de ziel, *Psuchê*. Zijn ultieme argument tegen de beschuldiging dat hij een verderfelijke invloed zou hebben (gehad) op de jongeren van Athene, luidt dan ook dat hem niets anders voor ogen stond dan dit: jong en oud ervan te overtuigen voor hun ziel te zorgen – *epimeleisthai tês psuchês*.³

Een van de beroemdste passages uit Plato's oeuvre (en meteen uit de hele filosofische canon) legt een onmiskenbaar verband tussen deze zorg voor de ziel en de activiteit van het filosoferen. In de dialoog *Phaedo* legt de stervende Socrates uit wat hij in de *Apologie* al had verklaard: waarom het voor hem niet zo erg is om het leven vaarwel te zeggen.

Maar zou dan de onzichtbare ziel die naar de net als zij edele, reine, onzichtbare wereld van

de Hades gaat, zou die ziel, heel haar natuur ten spijt, zodra ze los is van het lichaam, meteen vergaan, zoals de meeste mensen denken? Nee, het zit veel eerder zo: wanneer zij rein is bij de scheiding, zonder iets van het lichaam mee te slepen... Dat gebeurt wanneer zij zich er tijdens het leven nooit opzettelijk mee verbindt, zij moet het lichaam juist ontwijken en zich op zichzelf concentreren, daar hoort zij voortdurend voor te zorgen; en dit betekent niets meer of minder dan dat ze zich op de juiste wijze aan de filosofie wijdt, dus zich in feite op het aanvaarden van de dood voorbereidt. Filosofie houdt toch in je op de dood voorbereiden?⁴

Socrates (of Plato) zinspeelt nog maar eens op de linguïstische gelijkenis tussen de onderwereld, Hades, en het onzichtbare, in het Grieks *aeides*, en suggereert zo dat er voor de onzichtbare ziel geen geschikter plaats is om te vertoeven dan Hades. Des te gemakkelijker verloopt die overgang als de ziel rein is, *kathara*, dit wil zeggen: als ze zich zo weinig mogelijk met het lichaam verenigd heeft, *koinônousa*, en ervoor gezorgd heeft, *meletôsa*, zich op zichzelf te concentreren, *sunêthroismenê eis heautên*. Deze zorg voor zichzelf, waarbij de ziel zich op de scheiding van het lichaam en dus op de dood voorbereidt, komt bij uitstek tot stand in de toewijding aan de filosofie. Immers, wat is filosofie anders

dan een oefening in sterven, *meletê thanatou*?⁵

Maar de belangrijkste conclusie die we uit deze passage kunnen trekken, luidt allicht dat de ziel uit niets anders bestaat dan uit de zorg voor zichzelf: de ziel gaat niet aan die zorg vooraf, noch aan de oefening in sterven, noch aan de beweging waarin ze zichzelf concentreert en bij zichzelf aanwezig is. Neen, de ziel is niets anders dan de plooi die de aanwezigheid van een 'zich' bij zichzelf mogelijk maakt, niets anders dan het *sun* van *sun-êthroismenê*, het 'con' van 'concentratie'. Of nog: het 'zich', waarop het 'zelf' in de zorg betrekking heeft, is niet een van de polen van die betrekking, maar bestaat enkel als die betrekking – 'Le soi auquel on a rapport n'est rien d'autre que le rapport lui-même', aldus Foucault.⁶

3.

De zorg voor het zelf (of voor het zich), waar de Grieks-Romeinse wereld zich duizend jaar lang op toegelegd heeft, kent vele vormen. Foucault somt er enkele op: 'se retirer en soi-même, faire retraite en soi, rester en compagnie de soi-même, être ami avec soi-même.'⁷ De aanmaning om zichzelf gezelschap te houden heeft ook de interesse van Hannah Arendt gewekt. Zij beschouwt dat als de grote ontdekking van Socrates: wie denkt, houdt zichzelf gezelschap; denken

is de vriend zijn van jezelf.⁸ Dat leest ze in een ophefmakende passage uit de dialoog *Gorgias*, waarin Socrates het voor de filosofie opneemt en zich afzet tegen de retoriek, zoals die onder meer door de sofist Gorgias bedreven wordt: filosofie streeft naar inzicht en zegt dus altijd hetzelfde, terwijl retoriek voortdurend van mening verandert en haar opvattingen aan de omstandigheden aanpast. Socrates' bedenking luidt: 'Ik denk dat ik liever een ongestemde lier zou bespelen, een vals zingend koor zou leiden en in onenigheid met de meeste mensen verkeren dan, één zijnde, met mezelf in disharmonie te leven en mezelf tegen te spreken.'⁹

Arendt stelt dat dit de eerste formulering is van het beginsel van non-contradictie in de geschiedenis van de filosofie, en ze voegt er terecht aan toe dat dit beginsel in deze eerste formulering aan de logica onttrokken wordt. Bij Socrates gaat het om meer dan om de propositie 'A is niet tegelijk A en niet-A'. Het gaat om een existentieel-ontologisch principe: Socrates zegt dat hij ervoor kiest zichzelf niet tegen te spreken, omdat hij 'één is' – *ενα οντα*, staat er in het Grieks.¹⁰

Maar deze eenheid is hoegenaamd niet verzekerd. Integendeel, ze loopt constant gevaar. Ik ben weliswaar één, maar toch kan ik met mezelf in disharmonie leven; 'ενα οντα εμε εμαυτω ασυμφωνον ειναι', zegt Socrates: 'er is geen symfonie (*asymphōnon*) tussen mij en mezelf (*eme emautō*)', als ik mezelf tegenspreek. Er is een symfonie, een eenklank, ik ben één, op voor-

waarde dat ik zorg draag voor mezelf of dat ik de relatie met mezelf verzorg. De eenheid staat niet los van een relatie en dus van een pluraliteit.

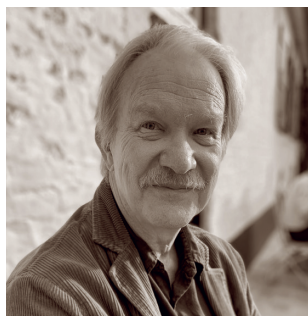
Socrates ontdekt dat het zelf in het denken omgang heeft met zichzelf, en dat het denken pas slaagt, als die omgang vriendschappelijk is en als het zelf kan samenleven met zichzelf. Daarop is het beginsel van non-contradictie gebaseerd: wie zichzelf tegenspreekt, stoot in zichzelf op tegenstand, leeft in onenigheid met zichzelf en is geneigd om van zichzelf weg te lopen. Alleen, dat laatste is onmogelijk: je kunt van iedereen weglopen behalve van jezelf, je bent gedwongen om met jezelf om te gaan. Of nog: je kunt alleen van jezelf weglopen, als je stopt met denken; alleen als je stopt met denken, kun je het gezelschap van jezelf ontvluchten.

Het denken, dat bestaat uit de aanwezigheid van het zelf bij zichzelf, brengt het geweten voort, zoals ook blijkt uit het Engelse en het Franse woord *con-science*. Arendt geeft bijgevolg een bevestigend antwoord op de vraag waarmee ze haar studie *Denken* opent:

Zou de denkactiviteit als zodanig, de gewoonte om wat toevallig gebeurt te onderzoeken – resultaten en specifieke inhoud buiten beschouwing gelaten – zou deze activiteit tot de voorwaarden kunnen behoren waaronder mensen zich van het kwaad onthouden?¹¹

In een tijd van maatschappelijke crisis en democratisch verval, rijst de vraag wat ons als mensheid verbindt. Hoe kunnen we de vrijheid van meningsuiting beschermen en het respect voor de feitelijke waarheid behouden? Hoe bestrijden we absurde complottheorieën? In welke ervaringen komt een ontmoeting met de medemens tot stand?

Geïnspireerd door Hannah Arendt, die in het hart van de politiek niet de mens, maar de wereld plaatst, biedt Dirk De Schutter in de essaybundel *De wereld als inzet* een nieuwe formulering voor onze samenleving. Gebaseerd op vrijheid, vriendschap en het feit dat er altijd al een 'wij' is.

Dirk De Schutter studeerde Literatuurwetenschappen en Filosofie aan de KU Leuven en aan de Georgetown University in Washington D.C. Hij promoveerde tot doctor in de filosofie met een proefschrift over Martin Heidegger en schreef, samen met Remi Peeters, *Hannah Arendt: Politiek denker*.

---

uitgeverijtenhave.nl

